

Darja Zaviršek

ŠTUDENTKE IN ŠTUDENTI SOCIALNEGA DELA 60 LET PO NASTANKU ŠOLE ZA SOCIALNE DELAVCE

Intersekcijška perspektiva revščine in spola

Članek primerja položaj študentk in študentov socialnega dela pred šestdesetimi leti, ko je nastal prvi izobraževalni program za socialno delo, in danes. Z intersekcijško analizo revščine in spola in z uporabo mešane metodologije (kvalitativno obdelavo anketnega vprašalnika, dikurzivno analizo vizualnega in pisnega gradiva) pokaže, da se ob povečevanju brezposelnosti, zmanjševanju dohodkov, višanju življenjskih stroškov in vedno skromnejših socialnih transferjih povečuje tudi pauperizacija študentk in študentov Fakultete za socialno delo in njihovih družin. Te okoliščine odločilno vplivajo na izbiro in kakovost študija ter na osebna pričakovanja, povezana z obdobjem po koncu študija. Izbire, za katere se študentke in študenti v taki situaciji odločijo, vse bolj kažejo na retradicionalizacijo družbe v načinih mišljenja. Članek analizira primer repatriarhalizacije družbe in seksualizacije študentk pa tudi obliko upora žensk aktivistk, ki problematizirajo ekonomske, socialne in spolne hegemonije.

Gljučne besede: ekonomska kriza, absentizem, retradicionalizacija, primerjalna analiza.

Prof. dr. Darja Zaviršek je redna profesorica, doktorica sociologije, predstojnica katedre za preučevanje socialne pravičnosti in vključevanja ter predsednica Vzhodnoevropske regionalne mreže šol za socialno delo v okviru IASSW. Je častna profesorica na Univerzi za uporabne znanosti Alice Salomon v Berlinu. Kontakt: darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si.

SOCIAL WORK STUDENTS 60 YEARS AFTER THE ESTABLISHMENT OF THE FIRST SCHOOL FOR SOCIAL WORKERS IN SLOVENIA – INTERSECTIONAL PERSPECTIVE OF POVERTY AND GENDER

The author compares the position of social work students 60 years ago, when the formal education for social workers was established in Slovenia, and their position now. Using an intersectional analysis of poverty and gender as well as a mixed methodology (qualitative approach to a questionnaire, discursive analysis of visual and written material), it shows that, parallel to increasing unemployment, decreasing income, increasing of cost of living and lowering of social transfers, the pauperisation of students of the Faculty of Social has also been increasing. These circumstances affect the choice of study and study quality as well as personal expectations related to the period after the studies. Choices made by students in such a situation increasingly reveal retraditionalisation of society, as ways of thinking are concerned. The article analyses a case of repatriarhalisation of society and sexualisation of female students and at the same time looks at a form of rebellion of female activists who are challenging economical, social and gender hegemonies.

Keywords: economic crisis, absentism, retraditionalisation, comparative analysis.

Professor Darja Zaviršek, PhD in sociology, is the Chair of the Department of Social Justice and Inclusion at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. She is the president of the Eastern European Sub-regional Association of the Schools of Social Work of the IASSW. She is a honorary professor at the University of Applied Sciences Alice Salomon Berlin. Contact: darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si.

Članek posvečam spominu na mojo mentorico,
vzornico in prijateljico, *prof. dr. Birgit Rommelspacher*
(1945–2015)

Uvod

Pogled na današnje študentke in študentke šestdeset let od nastanka prvega izobraževalnega programa za socialno delo, ki označuje začetek profesionalizacije stroke v Sloveniji, kaže precej spremenjeno podobo glede na tisto pred desetletji, pa tudi drugačno od tiste, ki jo po logiki premočrtnega razvoja od manj dobrega k boljšemu ljudje pogosto pričakujejo.

Z intersekcijško analizo revščine in spola in z uporabo mešane metodologije (s kvalitativno obdelavo anketnega vprašalnika, dikurzivno analizo vizualnega in pisnega gradiva) bom pokazala, da se ob povečevanju brezposelnosti, zmanjševanju dohodkov in višanju življenjskih stroškov, ob vedno skromnejših socialnih transferjih, povečuje tudi pauperizacija študentk in študentov Fakultete za socialno delo in njihovih družin. Te okoliščine odločilno vplivajo na izbiro in kakovost študija ter na osebna pričakovanja, povezana z obdobjem po koncu študija. Povečevanje revščine vpliva na vsakdanje in celo najbolj banalne odločitve mladih, še bolj pa na življenjske

odločitve, med katerimi kot ključni dejavnik izstopa nemožnost osamosvojitve. Izbire študentov in študentk v taki situaciji vse bolj kažejo na retradicionalizacijo družbe v načinih mišljenja, vplivajo pa tudi na socialno delo.

Poglabljanje krize

Znotraj programa Evropa 2020 je med cilji, ki si jih je zadala Slovenija kot članica EU-28, tudi zmanjšanje brezposelnih in revnih ter povečanje števila mladih v višješolskem in visokošolskem (terciarnem) izobraževanju. Medtem ko se število brezposelnih in revnih iz leta v leto povečuje, se povečuje tudi število mladih na teh izobrazbenih ravneh pa tudi število diplomantov (NRP 2015–2016).

Število revnih se v Sloveniji povečuje vse od leta 2008. Čeprav leta 2015 stopnja revščine še ostaja pod povprečjem EU-28, se vztrajno povečuje in je že dosegla raven iz leta 1990. Vzroki za revščino so brezposelnost, zniževanje dohodkov in pokojnin ter zmanjševanje socialnih transferjev glede na življenjske stroške.

Leta 2014 je v Sloveniji pod pragom revščine živelo 14,5 % ljudi ali okoli 291.000 oseb (Lukič 2014). Stopnja tveganja revščine in socialne izključenosti pa je istega leta ogrožala že 410.000 ljudi ali 20,4 % populacije. Najbolj ogroženi so tisti, ki živijo sami, sledijo jim ženske po 65. letu starosti, enostarševske družine, mladi, delavci z nizko izobrazbo in kvalifikacijami in dolgotrajno brezposelni (NRP 2015–2016).

Ena od obljub Slovenije v zavezi EU 2020 je bila zagotoviti, da bo 75 % populacije v starosti med 20 in 64 let imelo plačano zaposlitev. Ta cilj se iz leta v leto oddaljuje, saj je bilo leta 2013 le še 63,3 % ljudi v delovno produktivni starosti v plačanih zaposlitvah (NRP 2015–2016, Council Recommendation 2015). Vse bolj se povečuje tudi število ljudi, ki prejema različne socialne transferje; leta 2014 jih je bilo 73.151 oseb, spomladi leta 2015 pa že 81.312 (Council Recommendation 2015).

Z opisanimi procesi se povečuje tudi število mladih brezposelnih. Povprečje v Sloveniji je občutno višje od povprečja v EU-28. Leta 2013 je bila stopnja nezaposlenosti mladih med 16. in 24. letom starosti kar 41,2-odstotna; za primerjavo: v EU-28 je bila brezposelnost v isti starostni skupini 25,3-odstotna (EU-SILC 2013).¹ Stopnja zaposlenosti med mladimi v isti starosti je bila leta 2013 v Sloveniji zgolj 14,2-odstotna, v EU-28 pa je bilo povprečje 28,6 % (*ibid.*).³ Še več, Slovenija ima največje število mladih te starosti v kratkotrajnih zaposlitvah, saj jih kar 80 % dela prek študentskih napotnic.

Nič nenavadnega torej ni, da Slovenija ni le dosegla, temveč je celo preseгла cilj, ki si ga je zadala na področju višjega in visokošolskega izobraževanja: da namreč terciarni program uspešno konča 40 % mladih do 34. leta starosti. Leta 2013 jih je bilo že 40,1 %². Razlog za tako veliko število mladih v višjem in visokošolskem izobraževanju je prav pomanjkanje plačanih zaposlitev in hkrati možnosti različnih oblik kratkotrajnih plačanih zaposlitev v okviru študentskega dela.

Delo v kratkotrajnih zaposlitvah pa jim omogoča prav vpis na študijski program. Nič čudnega torej, da 35 % vpisanih študentov študija ne dokonča, saj je njihov vpis zgolj fiktiven.³ Z njim pridobijo socialne pravice in status študenta, tega pa podaljšujejo, da si tako podaljšajo možnost kratkotrajnih zaposlitev (Council Recommendation 2015).

¹ Gre za zadnje najnovejše podatke EU-SILC, saj se ti zbirajo tako, da gre pri vsakokratni objavi za zamik dveh let.

² Ni zanemarljiv podatek, da so se kljub povečevanju števila študentov in študentk izdatki za visokošolsko izobraževanje med letoma 2008 in 2012 zmanjšali za 5 % (Council Recommendation 2015).

³ Obetajo se še slabši časi, saj se je Slovenija v sestavi sprejetih politik varčevanja sicer zavezala, da bo zmanjšala število brezposelnih in revnih, hkrati pa tudi obljubila, da bo zmanjšala izdatke za socialne transferje (Council Recommendation 2015). Hkrati naj bi z dodatki k zakonu o visokem šolstvu in uvedbo elektronskega informacijskega sistema preprečila fiktivne vpise. Leta 2015 naj bi bil sprejet celosten nov zakon, ki bi začel veljati v šolskem letu 2017/18 in katerega osnovni namen je razločiti študentski status od študentskih bonitet, to pa naj bi odstranilo vzroke za fiktivni vpis (op. cit.).

Revščina pa je tudi spolno specifična, povezana z etnično pripadnostjo, starostjo in hendikepom. Čeprav v Sloveniji še vedno ne zbiramo podatkov o revščini mladih žensk, pa tudi ne žensk, ki so pripadnice etničnih manjšin, kaj šele o hendikepiranih in mladih hendikepiranih, je iz evropskih statistik (EU-SILC 2013) mogoče razbrati, da je v Sloveniji posebej žgoča prav revščina žensk, starejših od 75 let. Gre za drugo najvišjo stopnjo revščine v EU-28; če jo primerjamo z revščino moških v isti starostni skupini, je kar za 20,9 % višja. Tako Sloveniji pripada drugo najvišje mesto po revščini starejših žensk v EU-28, takoj za Litvo (EU-SILC 2013). Vsaka četrta ženska v Sloveniji, starejša od 65 let, živi v revščini. Ali preračunano v številko: skupaj 48.000 ljudi.

Ker je za mlade v Sloveniji značilno, da dolgo živijo v primarnih družinah, niso prizadeti samo zaradi lastne brezposelnosti, ampak predvsem zaradi nizkih dohodkov v primarnih družinah in zaradi revščine najstarejše generacije žensk. Vemo, da prav ženske svoj dohodek, naj bo to plača, pokojnina ali honorar, pogosteje kot moški delijo z otroki in zanje ekonomsko skrbijo. Zato so v družbi, v kateri so ženske revne, revni tudi otroci; in v družbi, v kateri mladi tako dolgo živijo v primarnih družinah (zaradi ekonomskih ali psiholoških razlogov), so revni tudi mladi v terciarnem izobraževanju.

Etnografija vse večje revščine

Med študentkami in študenti Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani od leta 2009 opazujem prazne obraze in še bolj prazne predavalnice in tudi nezanimanje za študijski proces. Prav tisto, kar se zdi prazno, pa je, kot nas uči psihoanaliza, praviloma najbolj pomenljivo in vredno raziskovalnega zanimanja.

Študentski absentizem se je manifestiral na različne načine. Predavalnice, v katerih bi morale sedeti 120 študentk, so bile opustele. Vame so bili uprti utrujeni pogledi prekrasnih študentskih delavk, ki si včasih, zaradi tranzitne narave svojega študija, niti plaščev niso slekle med urami. To je idejo o dialoških predavanjih povsem onemogočilo. Prešinilo me je, da gre morda za še eno obliko postkolonialnega konflikta; gre za koncept, uvožen iz bogatih držav, ki pri nas, ko pride študentka s »šihta«, ni kulturno relevanten.

Če je bila kakršnakoli dialoškost sploh mogoča, potem je potekala na pametnih telefonih, v oblakih in v vesolju, ne v predavalnici. Klopi, na katerih ni bilo zvezkov in pisal, temveč zgolj platenke z vodo, so bile zame kulturni šok. Med kolegicami in kolegi je bil pogovor o študentskem absentizmu tabuiziran, saj bi moral izzvati večje strukturne spremembe (uvedba poglobljenega študija v majhnih skupinah in ukinitve množičnih predavanj, uvedba on-line predavanj, ki si jih študentje ogledajo doma, ipd.), zato je bil institucionaliziran (fotografiji 1 in 2).

Začelo me je torej zanimati, kako vse večja revščina in brezposelnost mladih vplivata na interes za visokošolski študij in še posebej za študij socialnega dela in kaj se v resnici med študenti dogaja. Vse očitneje je tudi postajalo, da je univerza prostor, ki naj blaži socialne neenakosti in konflikte, saj so študentje namesto na političnih protestih in v vrstah brezposelnih »varno spravljeni« v predavalnicah. Univerza tako ni postala le preddverje zavoda za zaposlovanje, ampak tudi nekoliko podaljšan koridor do njega.

Za potrebe začetnega merjenja vplivov postkriznega časa na študente in študentke Fakultete za socialno delo sem spomladi 2014 med nekaj manj kot 300 študentkami in študenti socialnega dela (med njimi je bilo tudi 20 oseb s Fakultete za družbene vede)⁴ izvedla anonimno pisno anketiranje o učinkih zniževanja ekonomskega standarda v skupnostih, ki jih sami definirajo kot svoje družine.⁵ Večina vprašanih so bile ženske (96 %), stare med 18 in 25 let, kot svojo

⁴ Hvala Metki Mencin, ki je razdelila anketo med študente in študentke svojega modula na Fakulteti za družbene vede.

⁵ Anketa je imela naslov »Mladi in kriza« in je obsegala enajst vprašanj, ki so bila odprtega in zaprtega tipa. Anketne liste hrani avtorica.

Fotografiji 1 in 2: Študentski absentizem (zasebni arhiv avtorice).

družino pa so najpogosteje definirale primarno družino; nekatere so vanjo vključile tudi svoje partnerje. Tri četrtine vprašanih je živelo v ruralnem okolju ali v manjšem mestu, le 15 odstotkov jih je bilo iz večjega mesta.

Na vprašanje, ali družbena kriza in vse večja revščina prizadevata tudi njihovo družino, sta dve tretjini vprašanih odgovorili pritrdilno. Največ teh respondentov je bilo iz ruralnih okoliš. Skoraj polovica vseh anketiranih je odgovorila, da si v družini manj privoščijo kot nekdaj (»prodali smo prikolico na obali in zdaj ne hodimo na morje«), in več kot polovica je zapisala, da manjkrat kam gredo (»vedno smo doma in nikamor ne gremo«; »vsako leto smo pozimi šli smučat, ker pa je smučanje drag šport, tega že dve leti sploh ne počnemo več«; »manj hodimo na izlete oz. počitnice in več denarja damo na stran, saj se mama boji, da bo izgubila službo«.) Skoraj 78 % vprašanih je odgovorilo, da bolj pazijo, kaj kupijo, porabijo manj elektrike in manj denarja za ogrevanje prostorov:

Ko gremo v trgovino, kupujemo najcenejše izdelke, ne gledamo na kakovost. Privoščimo si manj »luksuznih« dobrin. Oblačila kupujemo samo, ko so znižana. Kupimo nujne stvari in poskušamo prihraniti denar. Oba starša sta brez službe, kar vpliva na to, da je več stresa v družini in prepirov, živimo od privarčevanega denarja.

Znano je, da je Slovenija po povprečni starosti, pri kateri se mladi odselijo od doma, v samem evropskem vrhu, saj se to zgodi okrog 30. leta; dlje ostajajo mladi doma le še v Bolgariji. Pri tem gre za kombinacijo kulture in odsotnosti stanovanjske politike. Skoraj 51 % študentk in študentov je v raziskavi razkrilo, da jih delno vzdržujejo starši in da ponekod preživetje zahteva ekonomsko solidarnost treh generacij:

Oče in mati mi (ko le lahko) prispevata nekaj denarja za bivanje v Ljubljani. Včasih imam zaradi tega slabo vest, saj se zavedam, da zaradi tega težje shajata.

Čeprav bi se starejši brat rad osamosvojil, odšel živeti na svoje, si tega ne more privoščiti, saj je brezposeln. Hkrati mu tudi starša ne moreta finančno pomagati, saj je naša družina razširjena, dohodki družinskih članov pa nizki. Zaposlen je samo oče, babičina pokojnina pa je nizka.

Skoraj 34 % anketiranih je odgovorilo, da se ne morejo osamosvojiti, čeprav bi se radi, starejši bratje in sestre pa se v zadnjem času znova vračajo domov k staršem (»zaradi pomanjkanja denarja se je brat pri 30. letih moral spet priseliti k staršem«):

Sestra, ki živi s fantom in imata tri otroke, ne dobi zaposlitve, zato je velikokrat pri nas doma, kjer imamo skupno kosilo, tako da vsaj nekaj prihrani pri hrani.

Čeprav družine v postsocializmu zgodovinsko niso bile odvisne zgolj od enega, temveč od dohodkov dveh odraslih,⁶ – to je zaradi spremenjenih družbenih norm na področju spolov in ideologije o aktivaciji vseh delovno sposobnih ljudi v zadnjem desetletju postala tudi uradna evropska politika zaposlovanja (t. i. *dual earner policy*) – študentke in študentje iz dneva v dan doživljajo, kako iz salariat (Standing 2011), ljudi srednjega sloja, ki so še zaposleni, nastaja prekariat. Povečuje se število ljudi, ki še imajo zaposlitev, a je ta postala tako negotova, prihodki pa vse manjši, da so v ljudeh ogroženi temeljni občutki varnosti in zaupanja v prihodnost. Z izgubo zaposlitve pa tisti, ki so kot salariat še lahko pokrivali mesečne izdatke, doživijo revščino (»moja mami je pred mesecem dni ostala brez službe, kar je še povečalo našo ekonomsko krizo«):

Mislim, da se je kriza poznala predvsem, ko je mama ostala brez službe. V tistem času je prišlo predvsem do tega, da sva skušali s sestro na različne načine pridobiti denar same (nagrade za prostovoljno delo, študentsko delo, štipendije).

⁶ Postsocialistične države so imele pred letom 1991 vsaj polstoletno zgodovino polne zaposlenosti žensk in moških, saj je državni socializem temeljil na ideji socialne pravičnosti, ki je bila zagotovljena tako, da so imeli vsi ljudje zaposlitve, iz katerih so izhajale njihove pravice do brezplačnih zdravstvenih in socialnih storitev, do izobraževanja in pokojnin, ki so zadostovale za preživetje.

Najbližje osebe v družini lahko delo hitro izgubijo, so zaposlene za krajša obdobja, jih premeščajo, doživljajo statusno frustracijo, ko so zaposleni na delovnih mestih, ki so nižja od njihove izobrazbe ali delovnih sposobnosti. Guy Standing (*op. cit.*) je takšne pogoje poimenoval prekarne, značilne za ljudi, ki še imajo zaposlitev, a jo lahko hitro izgubijo. Gre za slabo plačane zaposlitve, včasih tudi brez pogodb, ki ne vključujejo pokojninske in socialne varnosti. V teh službah ni mogoče razviti profesionalnosti, ni smiselnih struktur in odnosov zaupanja, strokovne in stanovske mreže so šibke, manjka pa tudi smiselna mobilnost. Statusno frustracijo doživljajo tako študentje, njihovi starši pa tudi diplomanti, ki s pomočjo študentskih napotnic delajo za 3,5 evra na uro, kot tudi tisti, ki se po diplomi izognejo brezposelnosti tako, da se vpišejo na srednjo šolo in si s tem zagotovijo status dijaka.

Študentke in študentje praviloma ne sedijo doma in ne čakajo, da zanje poskrbijo starši, temveč jih je 16,5 % dejalo, da delajo več, kot so delali pred leti (»Otroci ne prosimo staršev za denar, ampak delamo in si sami kupujemo, kar potrebujemo«; »Prej je bilo tipično za našo družino, da dokler študiramo, se posvečamo študiju, sedaj pa opravljam poleg študija tudi študentsko delo.«)

Pogoji prekarnosti se tako širijo od staršev na odraščajoče in odrasle otroke in nazaj. Več kot 40 % vprašanih je zapisalo, da so s krizo postali negotovi in da jih je strah, kaj še bo. Skoraj 35 % jih je odgovorilo, da jih skrbi ekonomsko preživetje družine. Ne gre le za to, ali bodo dobili zaposlitev, ko doštudirajo, temveč za to, ali bodo sploh lahko doštudirali, če bodo starši prej izgubili delo. Skrbi jih zase in za starše.

Negotovost glede službe v prihodnosti je vir konstantne zaskrbljenosti. Vedno lahko pričakuješ, da boš ostal brez dela, lahko ravno v trenutku, ko bi najbolj potreboval finančno varnost – npr. v času bolezni ali v zrelih letih, ko nisi več tako zaposljiv. Je večja zaskrbljenost tudi v zvezi s starši, ali boš lahko poskrbel zanje, če zbolijo ali postanejo onemogli.

Očetu grozi brezposelnost. Z bratom študirava, vendar se bojiva, kako bo naprej, ali bova lahko dokončala študij ali ne. Vseskozi se odpira vprašanje strahov, bojimo se, kaj bo.

Očeta so skoraj odpustili. Čutiti je bilo, kako smo po tihem vsi zelo nervozni. Osebnost me je skrbelo, kaj bi to pomenilo za moj študij, saj sem se zavedala, da samo z maminim dohodkom ne bi shajali.

K izkušnji prekarnih zaposlitev sodijo tudi »prekarnostno ozračje«, ki proizvaja tesnobo pa tudi nemoč, občutek odtujenosti od družbenih procesov in ljudi ter difuzna jeza, ki nima subjekta, na katerega bi se usmerila. V študentskih odgovorih se kažeta tesnoba in kronična negotovost. Vsak dan lahko prinese katastrofo, v življenjih družin ni več stalnosti in gotovosti. Kmalu lahko izgubijo še tisti vir dohodka, ki ga imajo. Tesnoba je nekaj trajnega, ni povezana s konkretno situacijo, ampak je razpršena in brezčasna. Zato se spreminja v depresijo in pasivnost.

Oče, ki v družino prinese največji delež denarja, je veliko časa v skrbeh, da bo izgubil službo. Prav tako je v podobnih skrbeh mati, ki že dve leti govori, da bo izgubila službo, ker ni prometa (v trgovini, kjer dela). Zaradi tega starša pritiskata na naju s sestro, da morava čim prej dokončati študij, kar je psihično naporno tudi nama.

Zaradi negotovosti in prejemanja denarne pomoči, od katere sta odvisna sestra in brat, opažam, da sta vedno bolj depresivna, vdana v usodo in pesimistična glede tega, da bi lahko našla zaposlitev.

Posredna izkušnja salariata in prekariata študentkam in študentom sporoča, da odraslim nikakršna zaposlitev več ne omogoča dostojanstva in samospoštovanja, ki ju človek pridobi med drugim tako, da si lahko kupi stvari, ki jih ima rad:

Mami si izjemno želi hoditi na predstave v opero, ampak se odloča, da ne bo več hodila, ker je sedaj prisoten strah, skrb ob tem, ali bo imela službo ali ne, ter pritisk, da mora denar prihraniti.

Solidarnost: od staršev do otrok in nazaj

Dve tretjini anketirank in anketirancev sta v odgovorih potrdili, da si v družini med seboj finančno pomagajo. Pri tem je večina pojem solidarnosti uporabljala v pomenu ekonomske podpore:

Ko je pred kratkim fantova mama potrebovala veliko denarja za zobni mostiček, smo vsi več delali, nismo si privoščili stvari, kot so kino, večerja v restavraciji, koncert, na katerega smo vsi želeli iti, dokler nismo zbrali tega denarja.

Da. Vsi imamo malo denarja zaradi izgube službe enega od staršev, zato, kadar nekdo kaj potrebuje, mu vsi finančno pomagamo, čeprav imamo vsi zelo malo (premalo).

Tudi jaz večkrat posodim denar sestri, ko ga potrebuje. Dokler mami še ni imela službe, sem ji dajala tudi svojo štipendijo, da je lahko pokrila vse stroške, če je bilo to seveda potrebno. In obratno, tudi vsi ostali družinski člani so solidarni med sabo.

Zdi se, da je ekonomska solidarnost, ki redko seže onkraj najožjih družinskih članov, danes ena od strategij ekonomskega preživetja družin:

Povečala se je naša solidarnost do dedka in babice, ki sta nam vedno v pomoč. Tako tudi mi vedno, ko gremo v trgovino, kupimo nekaj za njiju, čeprav je to mogoče le kruh.

Zaradi tega, ker varčujemo (strah pred večjo ekonomsko krizo), ne posojamo več drugim denarja v tolikšni meri kot prej (to so večinoma bili sorodniki, ki niso bili zmožni vračanja posojil).

Le peščica vprašanih je odgovorila, da si v družini solidarnost kažejo v obliki čustvene podpore:

Ko pregledujemo prosta delovna mesta, jih pregledujemo tudi za ostale družinske člane, iščemo veze, se več ukvarjamo s počutjem drug drugega.

Med branjem odgovorov me je osupnilo spoznanje, da nekateri študentje in študentke s svojim delom in štipendijami pomagajo staršem, ki so bodisi brezposelni bodisi njihovi dohodki ne zadoščajo za mesečno preživetje. Danes izginjajoče generacije se še spominjajo časov, ko so družine imele več otrok za delovno silo in za dostojno preživetje, ko so postali betežni. Primere, ko v mirnodobnem času mladi skrbijo za generacijo srednjih let, ki je še polna življenjskih moči, pa je v zgodovini težko najti. Kar 13,2 odstotkov vprašanih je povedalo, da posojajo denar staršem, da ti preživijo mesec (»sama velikokrat pomagam mami in očetu, da lažje shajamo«; »včasih ne moreta plačati položnic, zato jima posojam denar«; »pomagamo drug drugemu, plačamo kakšno položnico z denarjem od štipendij, kupimo hrano, na primer jaz, ko dobim štipendijo«):

Pred krizo ni bilo finančne oblike pomoči staršem, zdaj pa je – večkrat z bratom staršem posodiva/podariva denar.

Ni dvoma, da so neoliberalne življenjske razmere zabrisale tudi mejo med odraslimi in otroki. Od moderne gre za razmerje, ki je razumljeno kot pogoj za razvoj avtonomnega subjekta. Z razvojem koncepta otroštva so odrasli v celoti prevzeli odgovornost za ekonomsko blaginjo otrok in mladih, večinoma vse dokler si ti niso izbrali poklica, doštudirali ali dobili prvo zaposlitev. Številni otroci so namesto ekonomske odgovornosti morali sprejeti čustveno odgovornost za enega od staršev (skrb za mamo, ki je žrtev nasilja; skrb za očeta, ki je odvisen od substanc, ipd.), to pa je za veliko otrok imelo pogosto dolgotrajne negativne čustvene posledice.

Meja med odraslim, ki skrbi za odraščajočega otroka, in odvisnim otrokom je staršem dajala dostojanstvo in avtoriteto, otroku pa svobodo za upor in možnost postopne osamosvojitve. Ekonomska odvisnost staršev od otrok pa pomeni za starše ponižanje, za otroke pa breme in tudi krivdo, zato se zdi, da so mladi simbolno mejo med starši in njimi samimi ohranili na ravni jezika. Vprašani so poudarjali, da jim starši »dajo denar«, oni pa ga staršem le »posojajo«. Ideja »izposojenega denarja« je odraslim zagotovila nekaj izgubljenega dostojanstva:

Posojanje denarja staršem, ki sta oba zaposlena in dobivata minimalno plačo.

Da, v smislu, da si denarno med seboj pomagamo. Predvsem otroci staršem. Sama sem atiju posodila tisoč evrov, ki sem jih dobila s poletnim delom.

Da. Staršem posodim denar. Tudi dam jima ga včasih. Bolj si pomagamo. Tudi mami očetu pomaga v delavnici.

Veliko časa vsi delamo in se bolj zadržujemo doma, zadnja dva tedna v mesecu nam primanjkuje denarja, zato moramo tudi otroci staršem pomagati pri nakupu živil in drugih pomembnih stvari.

Kljub temu številne študentke in študentje v svojih družinah same sebe doživljajo kot breme:

Očeta ne želim obremenjevati s svojim bivanjem v Ljubljani, zato cel mesec za avtobus in hrano porabim le 50 evrov, ki mi jih mama nakazuje za preživitvino.

Preselil sem se v študentski dom iz stanovanja, ampak ne zato, ker bi me doma prosili, ampak preventivno in ker vem, da razmere niso čisto rožnate.

Vse očitneje postaja, da sta podaljševanje otroštva in dolgotrajno obdobje infantilizacije mladih v zadnjih desetletjih ostala privilegij le še nekaterih mladih. Ne gre več za infantilizacijo, temveč za kruto obsojenost na življenje, v katerem ni niti izbir niti uresničljivih vizij.

Povečevanje družinskih konfliktov

A tako zaželeno družinska solidarnost, ki jo povzdiguje neoliberalni diskurz z ideologijo subsidiarnosti, skupaj s konservativnimi neokatoliškimi tradicionalisti, po katerih je tradicionalna družina vir ljubezni in varnosti, je le polovica resnice. Tretjina vprašanih (30,4 %) je napisala, da se v družini povečujejo konflikti (»starša sta vedno doma in si gresta na živce«; »prepiri o denarju, pogovor o dopustu, o nakupu bele tehnike, avta«; »prepiri glede kreditov, stroškov«; »veliko kreganja glede denarja ter o tem, ali pametno upravljamo«; »kdo bo plačal položnice, živčnost staršev zaradi neplačanih računov«):

Z mamo se večkrat spreva, ker ne more plačati sproti položnic.

Mami včasih v trgovini kupi kakšno malenkost (bombon, čokolado, piškote ...), če pride kdo na obisk, ali za nas, in ati znori, če vidi, da se je te kramarije preveč nabralo in pravi, da je treba šparat.

Brat hoče na žurko in oče mu je vedno dal nekaj evrov, zdaj včasih reče, da mu ne more dati nič in brat tako ostane doma.

Predvsem konflikti med staršema, zaradi neplačanih računov, zaradi pomanjkanja počitnic, zaradi preveč dela.

Če oče nima dela, posledično ni denarja, kar pomeni, da ne moremo plačati računov, dobivamo opomine in temu sledi napetost, živčnost, kar je vzrok za nastanek konfliktov.

Spori glede cen izdelkov ali glede količine nakupljenih živil, spori glede izbire lokacije počitnic, slaba volja in energija doma.

Ker ni več toliko denarja, pač vsaka pripomba glede hrane lahko povzroči prepir.

Kar 16 % vprašanih pa je tudi povedalo, da se je zaradi krize enemu od članov družine poslabšalo zdravje, in sicer: 28,5 % jih je omenjalo telesno zdravje, kar 60 % pa duševno. Konflikti v primarni družini pa ne ostanejo v njej, temveč se prenašajo naprej in spreminjajo vse druge odnose:

Postali smo bolj odgovorni, samostojni, vendar tudi bolj nepovezani, odsotni, na delu preživimo več časa in ostaja manj časa za medosebne odnose in kvaliteto duševnega zdravja.

Konflikti so se povečali predvsem s partnerjem, ker staršem ne priznam, da nimava dovolj denarja.

Študentje so v svojih odgovorih kot vzroke konfliktov navajali pomanjkanje zasebnosti, ker so več doma (»razne nestrpnosti eden do drugega, ker večino časa preživimo skupaj«), včasih pa so konflikti posledica vse večje odtujenosti:

Staršev za vikend, ko pridem iz Ljubljane, skoraj nič ne vidim. Cel vikend kelnarim, z bratom se vidiva le, ko greva skupaj zvečer na cigareto.

Čeprav smo povezani in drug drugemu naklonjeni, starša zaradi krize varčujeta in bolj pazita, kolikokrat prideta v Ljubljano, že zaradi goriva, ki ga porabita s pogostim prevažanjem. Tudi sama iz istih razlogov manj hodim k njima in se posledično manj vidimo.

Številni raziskovalci in raziskovalke po svetu zadnja leta skušajo odgovoriti na vprašanje, ali ekonomsko pomanjkanje povečuje tudi nasilje v družini, še zlasti spolno specifično nasilje. V Združenem kraljestvu socialne delavke in delavci poročajo, da se je prav tako nasilje v zadnjih letih spet povečalo, kar za 40 %. Med mojimi respondenti jih je 2,6 % zapisalo, da bi se starša rada ločila, pa se ne moreta. Opaziti je psihično nasilje, o drugih vrstah nasilja pa študentje niso poročali (»poleg tega so pogostejši konflikti med staršema, saj oče večkrat očita, da le on služi denar«):

Starša ne želita biti več skupaj, ampak se ne nameravata ločiti, ker si ne moremo privoščiti dveh stanovanj, kar vpliva na otroke. Ko se kregata, se mlajši otroci ne morejo učiti, jokajo in so nemirni. Na splošno je vzdušje v družini napeto in zato neprijetno.

Pogostejši so konflikti med staršema in bratom ter med starejšima bratoma. Najstarejši brat je namreč brezposeln, zaradi česar je deležen pritiska iz okolja. Predvsem starša menita, da premalo vlaga v iskanje zaposlitve.

Več je napetosti, kar posledično sproža več preprirov, zaradi nezadovoljstva je v družini manj tolerance in gre vse bolj »na nož«.

Starši so bolj razdražljivi, ker vejo, da imajo probleme, zato se sprejo zaradi vsega.

Starša se prepirata zaradi denarja. Predvsem glede večjih stvari, npr. nakup avta, pralnega stroja. Očitata si, da sta preveč zapravila za druge stvari. Prej takih preprirov ni bilo.

Razumevanje širšega konteksta pojasni tudi študentske izbire med študijem, saj se jih največ odloča za študijsko smer »socialno delo z družino«. Prav primarna družina ostaja tista, od katere so najbolj odvisni in ki jim je v pomanjkanju drugih možnosti najbližja, se v njej zadržujejo najdlje in upajo, da jim bo študij družine dal spretnosti za to, da bodo v družini preživel. Hkrati se pripravljajo na življenje v svojih lastnih družinah, ki pa so pogosto ekonomsko in čustveno tesno povezane s primarno družino, saj si npr. delijo bivalni prostor, stari starši skrbijo za vnuke, ipd. Tako ostanejo študentke tudi med študijem, ki prinaša potencialno osamosvojitvev in tudi sicer ponuja možnost razumevanja številnih področij človeškega življenja, kognitivno vezane na tradicionalno tematiko družine. S tem si študentke same zožijo svoj kognitivni svet na področje spolno določenega, pričakovanega zanimanja žensk za družino, in na socialno sfero, ki jo tako ali tako najbolj poznajo in za katero naj bi bile odgovorne prav ženske.

Tradicionalna družina pa je, kot so pokazali tudi študentski odgovori, hkrati prostor varnosti in prostor nasilja. Je prostor socialne reprodukcije za nekatere in prostor brutalnih procesov podrejanja in zatiranja za druge. Vse večje ekonomsko pomanjkanje in vse manjše možnosti izbir študente silijo v manj intelektualno zahtevne, čustveno in ekonomsko pa manj tvegane izbire od tistih, ki se ukvarjajo npr. z begunci, manjšinami, hendikepiranimi. S tem ostanejo v varni sferi znanega, umanjka pa intelektualni in izkustveni proces razumevanja širših dimenzij hegemonškega podrejanja in intersekcij neenakosti, ki so ne nazadnje tudi vzrok ekonomskih in čustvenih stisk v njihovih lastnih družinah.

Študentske izbire delno določa tudi splošna retradicionalizacija družbe. V retradicionalizacijo sodijo tudi seksizem, homofobija in rasizem. Proti njej imajo študentke in študentje socialnega dela redko odkrito kritično stališče. Na veliko strpnost do seksizma je med drugim opozoril tudi plakat, ki je študentke in študente socialnega dela vabil na brucovanje leta 2013, in na katerega se je s protestom odzvala ena sama študentka. Na plakatu je bilo seksualizirano žensko telo, ki v položaju »seksualnega ponujanja« spominja na oglase za plačane spolne delavke iz trafik in seks šopov (fotografija 3).

Fotografija 3: Plakat, ki je leta 2013 vabil na brucovanje.

Slika žensko reducira na objekt seksualnega užitka (njene glave se ne vidi), izraz tradicionalne konstrukcije ženskosti. Plakat tako interpelira tako študentke socialnega dela kot moške, opazovalce plakata. Strpnost do plakata sproža vprašanje: kako samo sebe vidi študentka socialnega dela? Ali se razlikuje od izkoriščane mlade ženske na sliki ali pa gre zgolj za še eno obliko internalizirane, splošne repatriarhalizacije družbe, ki jo večina pavperiziranih mladih zgolj vdano sprejema, saj v pomanjkanju modelov drugega ne pozna?

Ekonomske migracije

Do pred kratkim je bila Slovenija ena od postsocialističnih držav, v katerih je bilo ekonomskih migrantov malo. To se je korenito spremenilo predvsem po letu 2009, ko so zlasti mladi z visokošolsko diplomom, mlajši od 35 let, vse bolj množično začeli zapuščati državo. V globalno verigo skrbstvenega dela so se vključile tudi ženske iz Slovenije, ki so postale medicinske sestre v avstrijskih bolnišnicah in domovih za starejše.

Vse pogosteje se v slovenskih časopisih pojavljajo vabljuje objave o prostih delovnih mestih, na primer avstrijski oglas organizacije »Družinski krog« (*Familienkreis*) iz leta 2011, ki je ponujal delo v okviru štiriindvajseturne nege bolnikov na domu. Že samo ime organizacije vabljuje nagovarja plačano delavko, da postane del »družinskega kroga«. Avstrijski oglas ženskam iz sosednje države ponuja delo v primeru, da imajo »ustrezno izobrazbo«, govorijo nemško in imajo »prijeten značaj«. S tem razkriva temeljno uganko skrbstvenega dela, pri katerem se merljivo delo (umivanje, pospravljanje, kuhanje, hranjenje) prepleta z nemerljivim čustvenim delom, ki plačano delo spreminja v intimni odnos, tega pa v plačano delo (Zaviršek 2012 a).

Leta 2014 pa je klinika Nürnberg v slovenskem dnevnem časopisju objavila oglas, ki je vabil »nižje medicinske sestre obeh spolov z znanjem nemščine« za delo v njihovi bolnišnici.⁷

Tudi študentke so poročale o novi izkušnji migracij, ki jih v Sloveniji od leta 1991 skorajda nismo poznali:

Oče se je moral preseliti v tujino in ga vidimo le nekajkrat na mesec.

Ker je mama ostala brez službe, dela v Avstriji (vsak dan se vozi okoli 300 km). Zaradi tega prihaja domov pozno zvečer, zelo nervozna. Skoraj nič nisva skupaj, ko pa sva, se pa samo prepirava.

V družinah izbire ali v ljubečih družinah, kot sta jih poimenovala zakonca Beck in Beck-Gernsheim (2011), je življenje vse bolj stvar izbire, saj posamezniki in posameznice odločajo o tem, kakšna bo njihova družina, obubožanje pa povečuje nesvobodo in zmanjšuje demokratičnost vsakdanjega življenja. Študentke in študentje socialnega dela tradicionalno prihajajo iz manj premožnih socialnih slojev, zato njihov položaj nikakor ne gre posploševati na vse študente, pa tudi ne na vse prihodnje socialne delavke in delavce. A trend je vendarle očiten.

⁷ Iskanje zaposlitve, Klinikum Nürnberg, 6. 12. 2014, *Delo*.

Študentke in študentje socialnega dela v zgodovinski perspektivi: primerjalna analiza

V petdesetih letih 20. stoletja so bile v Sloveniji skupine študentov socialnega dela na posameznih študijskih smereh majhne, okoli 25 oseb, in rekli so jim slušatelji. V prvi generaciji (1955/57) so prevladovali moški, številčni tudi v nekaj generacijah pozneje, preden se je število vpisanih začelo zmanjševati in je socialno delo postalo, kot povsod po svetu, klasičen feminiziran poklic (fotografija 4 in 5).

Za vse vpisane je bilo značilno, da so bili vsaj nekaj let starejši od današnjih študentk, številni so že imeli poklicne izkušnje, vsem pa je poklicno pot prekinila druga svetovna vojna. Ker študija socialnega dela pred letom 1941 ni bilo, je bil za slušatelje po vojni nov in vznemirljiv. Bili so izbrani za posebne naloge nove komunistične oblasti, zato so študij razumeli predvsem kot sodelovanje v projektu socializma, v izgradnji porušene domovine; sebe so torej razumeli kot dejavne udeležence novega, boljšega sveta.

Študirati socialno delo je bila v simbolnem pomenu politična dejavnost, saj je »socialistično socialno delo« moralo poskrbeti za ljudi, ki so trpeli pomanjkanje, proizvajati ideologijo komunistične družbe in skrbeti, da se ta zaradi »negativnih elementov« ne izjalovi. Ni šlo torej za socialno delo, ki bi spodbujalo družbeno kritičnost, temveč za učenje o tem, kako uresničevati »cilje socialne politike«, ki so bili določeni od zgoraj navzdol (cf. Zaviršek 2005, 2006).

Fotografiji 4 in 5: Prva generacija študentk in študentov na šoli za socialne delavce (Zaviršek 2005).

Komunistična oblast je budno pazila, da so bili študentje lojalni režimu, saj so načrtovali gradnjo institucij oskrbe in nadzora, ki jih prej ni bilo, od centrov za socialno delo do zavodov. Študentje so se torej šolali za vnaprej določene naloge, za prevzem in razvoj določenega segmenta socialnega varstva, ki se je tedaj imenovalo socialno skrbstvo. Nekateri so kmalu postali direktorji katere od novih socialnovarstvenih institucij: »veliko zapiranje« v Foucaultovski maniri se je začelo z odprtjem socialnovarstvenih institucij totalnega tipa, na primer Dobrne leta 1946, Hrastovca leta 1948, Dornave leta 1953, Trat leta 1955 ipd., nadaljevalo pa se je v zavodih, ki so obstajali še pred letom 1941, npr. v tistih za slepe, gluhe ipd.

Iz arhivskih dokumentov, fotografij, intervjujev s tedanjimi socialnim delavkami in delavci ter intervjujev z zaposlenimi na šoli si je mogoče ustvariti precej verodostojno sliko o tem, kako so ljudje prišli študirat socialno delo: največkrat na povabilo, včasih s prejemom štipendije, včasih zaradi pomanjkanja drugih izbir in upanja na hitro zaposlitev, ti motivi pa so se prepletali z interesom za delu z ljudmi (več v: Zaviršek 2005, 2007, 2008 a, b, c, 2012 b).

Ker je komunistična oblast že od začetka poudarjala enakost med spoloma (ženske so leta 1948 dobile volilno pravico), je bil tudi diskurz o socialnem delu in v njem v času državnega socializma daleč od tega, da bi bil namenjen reprodukciji tradicionalnega patriarhata, da bi se torej ženske šolale za skrbstvene poklice zgolj zato, ker jih je zanje ustvarila »narava«. Nasprotno, študij naj bi ženskam dokazal, da so sposobne za »večje« naloge, za dejavno sodelovanje v

javni sferi. Nekatere študentke so sicer študij izbrale zaradi posledic neenakosti med spoloma: nekatere so prišle študirat, ker je študij trajal le dve leti, starši pa niso imeli dovolj denarja, da bi otroke obeh spolov vzdrževali v času štiriletnega študija (Zaviršek 1994). Kljub temu je bil študij socialnega dela vse prej kot pripravljane žensk na tradicionalno skrbstveno delo.

Nasprotno je bilo v tem času v zahodnem svetu. Ko so v osemdesetih letih 20. stoletja raziskovalci spraševali prihodnje socialne delavke o tem, zakaj so se odločile za študij socialnega dela, so mlade ženske odgovarjale, da si s študijem želijo pridobiti znanje za upravljanje odnosov v prihodnjih lastnih družinah, za reševanje konfliktov s prihodnjimi partnerji in možmi, ter znanje za pravilno ravnanje z otroki.

Študij socialnega je bil torej le nadaljevanje heteronormativne matrice ženske socializacije, preprosto rečeno, trening za to, da se ženske v upravljanju ženskam pripisane sfere medsebojnih odnosov v prostorih zasebnega izkažejo (Rommelspacher 1992, Fröschl 2001). Z izbiro t. i. »ženskega poklica« so mlade ženske sicer delno izstopile iz sfere doma in večtisočletne prevladujoče ženske neukosti, a le toliko, da so se izurile za »pravi ženski poklic«.

Alice Salomon, na primer, je leta 1908 v Berlinu odprla šolo samo za ženske, to pa s feminističnim poslanstvom, da omogoči ženskam, da pridejo do poklica (cf. Zaviršek 2008 a, b). Nič čudnega torej, da po svetu še danes moški študirajo socialno delo le izjemoma (Gruber, Fröschl 2001).

V zahodnih državah se je takšna usmerjenost začela korenito spreminjati v zadnjih dvajset letih. To dokazujejo študijski programi, ki so usmerjeni v aktualne družbene spremembe in procese: študentje se usposabljaajo za delo pri množičnih nesrečah, v vojnah, za socialnodelovne zagovornike v boju proti kršenju človekovih pravic, poudarek je na protirasističnem socialnem delu, medkulturnih kompetencah ipd.

Nasprotno pa se po koncu državnega socializma v Sloveniji socialno delo ni emancipiralo od državnega določanja svojih prioritet in je ostalo klasična »podaljšana roka« države. Zato se je povečal razkorak med znanjem, ki so ga študentke pridobile med študijem, in poklicnim socialnim delom (»študij je eno, realnost pa nekaj drugega ...«).

S poslabšanjem ekonomskih razmer in vse manjšim številom novih zaposlitev na socialnem področju in seveda z repatriarhalizacijo družbe je socialno delo vse bolj študij, ki ženskam sicer zagotovi visokošolsko izobrazbo, vsaj večini pa ne tudi poklica in zaposlitve. V takšnih okoliščinah je najprimerneje, da ženske izberejo tista znanja, ki jih bodo kvalificirala predvsem za opravljanje tradicionalnih ženskih opravil v prihodnjih obdobjih brezposelnosti in ekonomske odvisnosti, ki jih bodo nekatere zapolnile z biološko reprodukcijo. To je eden od razlogov za to, kot dokazujejo tudi pogovori s študirajočimi, da se študentke namesto za angažiranje na področju kršenja človekovih pravic pogosto odločajo za študij socialnega dela z družino že na dodiplomskem študiju, izrazito pa na podiplomskem, saj jih bo diploma v svetu vedno bolj zoženih izbir kvalificirala vsaj za poslanstvo ženske in matere (fotografija 6).

Medtem ko zahodni programi socialnega dela vse bolj poudarjajo razumevanje zgodovinskih in teoretskih korenin socialnega dela, se v Sloveniji v desetletju obstoja programa o zgodovini idej v socialnem delu (2006–2015/2016) za ta študij še ni odločila nobena študentka ali študent. Na Zahodu je za programe socialnega dela veliko zanimanje študentk in študentov, ki želijo v multikulturnem svetu pridobiti znanje na področju medkulturnih kompetenc za delo z ljudmi različnih etničnih ozadij, v Sloveniji pa danes zanima takšen študij le nekaj redkih posameznikov.

V primerjavi s socialističnim socialnim delom se večina študentk in študentov ne vidi več v vlogi nosilcev novih vrednot in graditeljev nove družbe, temveč kot izgubljena generacija, za katero je študij zgolj vmesni čas do brezposelnosti ali pa plačane zaposlitve zunaj socialnega dela, na primer v poklicu prodajalcev storitev mobilne telefonije in internetne televizije in ekonomske migracije (med mojimi diplomanti Fakultete za socialno delo so izdelovalci okenskih okvirjev v Avstriji, delavci na Novi Zelandiji, skrbstvene delavke v Gradcu ipd.). Še več, nekatere diplomantke socialnega dela se zato, da ohranijo status upravičenih za študentsko delo, vpisujejo v srednješolske programe in se z diplomom v žepu preživljajo z delom prek študentskega servisa

Foto 6: Sredi predavanj (zasebni arhiv avtorice).

(osebna pričevanja študentk 2012–2015).

A zatiranje vedno povzroči tudi odpor. To so pokazale Vstajniške socialne delavke, aktivistična skupina socialnih delavk in študentk socialnega dela, ki je že več let opozarjala na družbene neenakosti in patriarhalna družbena razmerja z akcijami, ki so včasih spominjale na aktivizem ruske skupine Pussy Riots, ukrajinske skupine Femina ter na prvi in drugi val feminističnega gibanja: šokiranje, opozarjanje na patologizacijo ženskega telesa in njegovih reproduktivnih funkcij, uporaba lastnega telesa za konfrontacijo z represivnimi aparati države ipd.

Ena od njihovih akcij, ki je bila usmerjena tudi v birokratski aparat univerze same, je na Fakulteti za socialno delo izzvala poskus kriminalizacije njih. To je bila razumljiva obramba institucije pred kritiko in oblika zavarovanja lastnine. Akcija grafitiranja zidov pred vhodom fakultete jeseni 2014 (»vulva vas gleda«, »hočemo feministično socialno delo«, »študent te gleda«) je marsikoga šokirala. Grafiti so sporočali, da fakulteto kot prostor produkcije

vednosti in s tem tudi moči končno »opazujejo od zunaj«, in to ženske, ki so idejne potomke stoletja starega boja za pravice žensk.

Vstajniške socialne delavke (kot študentke, aktivistke in gola telesa v pomenu Agambnovega koncepta *bare lives*) so opozarjale na troje v enem: (1) na slabe obete za mlade v današnji družbi, (2) na premalo angažirano socialno delo, tudi na premalo angažirano poučevanje, in (3) na spolno neenakost; sprevrnile so negativno simboliko ženskega telesa, ki mu je bilo zaradi organa za reprodukcijo odvzeta pravica do političnega udejstvovanja v sferi javnega. Slogan »vulva vas gleda«, aluzija na srednjeveško »vagina dentata«, ki je več stoletij simbolizirala moški strah pred

Fotografija 7: Protestni grafiti Vstajniških socialnih delavk iz leta 2014.

kastracijo, so študentke uporabile kot zahtevo po spretnosti oblastnih razmerij, ki so vpisana v vsakokratna ekonomska, socialna in spolna razmerja (fotografiji 7 in 8).

Delovanje Vstajniški socialnih delavk ima velik pomen prav zaradi izsledkov raziskave o vplivu krize na študente in študentke, saj postajajo tisti, ki so odgovarjali na vprašalnik, vse bolj odvisni od svojih družin, te pa od njih. Takšna prepletenost povečuje ne posameznikovo avtonomijo in osebno svobodo, temveč tesnobo, strah in konflikte. A pri večini odgovorov je nekaj manjkalo: nikjer ni bilo jeze nad neznosnimi bivanjskimi razmerami, nad oropanim dostojanstvom in izgubljeno prihodnostjo. Tam, kjer ni odkrite jeze, pa je pasivna agresija ali pa prazni pogledi v predavalnicah, kjer na klopeh zevajo plastenke z vodo, študentski zapiski in knjige, študentje sami pa se umikajo v premišljevanje o naslednji prekarni službi.

Sklep

Antropologinja Mary Douglas je v eni svojih klasičnih študij (1987) pokazala, da so v neki indijski vaški skupnosti ljudje med seboj živeli razmeroma harmonično in egalitarno vse do takrat, ko sta prišla suša in pomanjkanje. Takrat so se vzpostavile stare hierarhije, ki so najvišjim slojem zagotovile samoumeven prednostni dostop do redkih dobrin. Nižji sloji pa so prav tako samoumevno sprejeli lakoto in celo smrt, ne da bi se upirali. Ko pa je čas pomanjkanja minil, se je skupnost spet spremenila v harmoničen in na videz egalitaren kolektiv.

Ta primer spominja na nekatere značilnosti postsocialističnih družb, v katerih so pod navidezno egalitarnostjo vedno tele neizrečene izkušnje družbenih neenakosti in v katerih je bil molk o njih vedno le kolektivna prevara o tem, da teh neenakosti ni, če o njih ne govorimo. Študentje in študentke slovenskega socialnega dela, ki so praviloma izšli iz skupnosti, v kateri je »molk zlato«, imajo med študijem priložnost, da ga prekinejo, vprašanje pa je, koliko podpore za to jim daje zdajšnja družbena situacija in tudi sam študijski proces.

Fotografija 8: Protestni grafit Vstajniških socialnih delavk, 2014.

Viri

- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2011), *Fernliebe*. Berlin: Suhrkamp.
- Council Recommendation (2015), Council Recommendation of 14 July 2015 on the 2015 National Reform Programme of Slovenia and delivering a Council opinion on the 2015 Stability Programme of Slovenia. Dostopno na: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/csr2015_council_slovenia_en.pdf (16. 10. 2015).
- Douglas, M. (1987), *How institutions think*. London: Routledge: Kegan and Paul.
- EU-SILC (2013). Dostopno na: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)) (13. 11. 2015).
- Fröschl, E. (2001), Beruf Sozialarbeit. V: Gruber, C., Fröschl, E. (ur.), *Gender-Aspekte in der Sozialen Arbeit*. Dunaj: Czernin Verlag (285–308).
- Gruber, C., Fröschl, E. (ur.) (2001), *Gender-Aspekte in der Sozialen Arbeit*. Dunaj: Czernin Verlag.
- Lukič, G. (2014), Ponovno odprto pismo predsedniku stranke Mira Cerarja in novoizvoljenemu predsedniku vlade RS. Zveza svobodnih sindikatov Slovenije. Dostopno na: http://www.sindikatsi.si/index.php?option=com_content&view=article&id=1301:ponovno-odprto-pismo-predsedniku-stranke-mire-cerarja-in-novoizvoljenemu-predsedniku-vlade-rs-410000-revnih-oz-socialnih-izkljuenih-oseb-koliko-revine-e&catid=2:aktualno&Itemid=65 (9. 11. 2015).
- NRP 2015–2016 (2015), National Reform Programme 2015–2016. Government of Slovenia. Dostopno na: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/nrp2015_slovenia_en.pdf (16. 10. 2015).
- Rommelspacher, B. (1992), *Mitmenschlichkeit und Unterwerfung: zur Ambivalenz der weiblichen Moral*. Frankfurt/Main: Campus.
- Standing, G. (2011), *Precariat: the new dangerous class*. London, New York: Bloomsbury.
- Zaviršek, D. (1994), *Ženske in moški v socialnem delu*. Ljubljana: VŠSD.
- (2005), *Z diplomo mi je bilo lažje delati: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- (2006), Spol in profesionalizacija socialnega dela v socializmu: primerjalna analiza. V: Zaviršek, D., Leskošek, V. (ur.), *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Zbirka Zgodovina socialnega dela. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (15–38).
- (2007), The political construction of social work history in socialism. V: Kruse, E., Tegeler, E. (ur.), *Weibliche und männliche Entwürfe des Sozialen: Wohlfahrtsgeschichte im Spiegel der Genderforschung*. Opladen & Farmington Hills: Verlag Barbara Budrich (195–204).
- (2008 a), Stoletje profesionalizacije socialnega dela: ob stoti obletnici ustanovitve prve šole za socialno delo. *Socialno delo*, 47, 3/6: 377–380.
- (2008 b), Gender, welfare and social work education under communism in Slovenia. V: Buchanan, A. (ur.), *Social work: major themes in health and social welfare*. London, New York: Routledge (143–152).
- (2008 c), Engendering social work education under state socialism in Yugoslavia. *British Journal of Social Work*, 38, 4: 734–750.
- (2012 a), *Od krvi do skrbi*. Maribor: Aristej.
- (2012 b), Women and social work in central and eastern Europe. V: Regulska, J., Smith, B. G. (ur.), *Women and gender in postwar Europe: from cold war to European Union*. London, New York: Routledge (52–70).